

IZ ISTORIJE STAROGA RISNA *

Na početku historijskog doba u današnjoj Boki Kotorskoj živjelo je ilirsko pleme Ardijeji sa jednim svojim ogrankom, ili možda, s jednim manjim plemenom prozvanim Enheleji po grčkoj rijeci enhelis-jegulja, valjda za to što su se bavili ribanjem na jegulje.¹

Današnji Bokokotorski zaliv po glavnom gradu Risnu nazivao se na grčkom jeziku: Rizaion kolpos (Risanski zaliv) i Rhizionikos kolpos (Strabon 7, 57, i 7, 316; Ptolomej 2, 16, 5) ili na latinskom jeziku: Sinus Rhizaens odnosno: Sinus Rhizonicus.²

Risan pak dolazi kod Ptolomeja pod nazivom Risinon, a Polibije ga naziva: Rison. Plinije ga je zabilježio pod nazivom: Risinum, a Livije spominje stanovnike Risna pod imenom: Rhizonitae po nazivu grada, koji je glasio Rhizon. U poznatoj Tabula Peutingeriana dolazi pod nazivom Resinum. Na natpisu CIL III 8369 spominje se pod nazivom Ris(inium), a na natpisu CIL III 12095: Iulium Risinium.³

U grčkom djelu Periplus-u (§ 25) koje potiče iz IV vijeka prije n. e., čijim se autorom smatra Skilaks, Risan dolazi pod nazivom: Rizus. T. Livije (XLV, 13, 26) pri nabranjanju plemena oslobođenih poreza od sjevera put juga spominje Dassaretiorum Pirustas neposredno uz Rhizonitas, odakle zaključujemo, da su i Piruste stanovali u Zalivu nedaleko od Risna. Koliko je bilo tih Pirusta, ne može se sigurno reći. Među pojedinim ilirskim plemenima često se je nalazilo i ogranaka drugih, dosta udaljenih plemena, koji su zaostajali iz vremena raznih njihovih borbi i ratova kao i iz doba njihova bježanja za navale Kelta prve polovine IV v. prije n. e. Tako je ovamo ostao i dasaretski ogranak Pirusta, te se naselio u blizini Risna gdje se danas nalazi grad Perast, koji se naziva po Pirustama.⁴ Sudeći po toponomastici izgleda da neka današnja naselja u Boki u svojim nazivima čuvaju tragove i keltskog porijekla. Tako naziv sela Morinja u blizini Risna ima vezu s imenom keltskog plemena Morini (Morinjani) kao npr. Tivat što ima vezu s keltskim nazivom touto-grad.⁵ Poznato je pak da su u nekim krajevima Iliri i Kelti dugo vremena živjeli izmiješani.⁶

* Текст преузет из: *Годишњак Поморског музеја у Котору*, X, 1962.

¹ Dokaz da su Enheleji stanovali u današnjoj Boki pruža nam Skilaks (gl. 25) i Apolonije (4, 516-518) koji, kaže da je na sinjoj (crnoj), dubokoj ilirskoj rijeci bio grob Kadma i Harmonije, g'Oisti Eohelieja. Pod ilirskom rijekom treba razumijeti današnji Bokokotorski zaliv, kako svjedoči Skilaks (gl. 25) koji kaže, da je Kadmov i Hairmonijon nadgrobni spomenik i hram nedaleko od risanske rijeke. Pauli-Wissowa u *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1920. kaže da pod nazivom risanske rijeke treba razumijeti današnji Bokokotorski zaliv.

² Forbiger, *Geographia vetus*, V, 3. ad. Illyr; P. D. Šerović, *Boka Kotorska u starom vijeku*, Narodna starina, 4. Zagreb 1923. str. 4 napom. 7.

³ Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880.; Dr. Grga Novak, *Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije*, Supplemento al *Bulletino d'archeologia e storia dalmata*, god. 1915. str. 22.

⁴ Dr. P. Skok u svojoj radnji »Studije iz ilirske toponomastike« u *Glasniku Zemaljskog muzeja B. i H.* za god. 1917. na str. 138. nap. 4 upozorava proširenost sufiksa – st – u ilirskim, makedonskim i tesalskim etnikonima.

⁵ Dr. P. Skok u navedenoj radnji na str. 45.

⁶ K. Patsch, *Zbirke rimskih i grčkih starina u Bos-herc. zemaljskom muzeju (Glasnik Zem. muzeja XXVI, sv. 1. i 2., Sarajevo 1914. str. 145).*

II

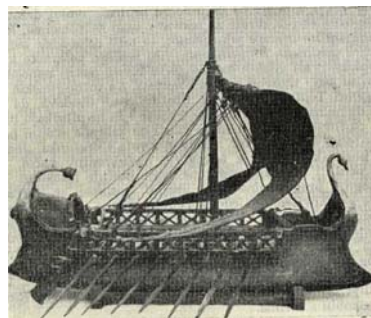
U Risnu izgleda da je bila dosta jaka grčka (helenska) kolonija. Grčki kolonisti iz Drača i Apolonije imali su jake veze s kolonistima u Risnu, te je trgovina između ovih gradova bila naročito živa. U Risnu se, naime, našlo dosta dračkog i apolonijskog novca, pa čak i iz Korinta, što je dokaz o njihovim uzajamnim jakim trgovinskim vezama. Osim novca raznih grčkih kolonija u Risnu je nađeno i nekoliko grčkih natpisa iz kojih se jasno vidi, da je tu postojala ugledna grčka kolonija. Spomenici s grčkim natpisima davno su preneseni iz Risna u Perast. Ti su natpisi, po Gelcich-u, dokazi visoke kulture staroga Risna, u čijoj su se sredini kretali ugledni grčki kolonisti kao što je npr. bio Dionisije, koji je bio po zvanju govornik (retor), te mu je po smrti njegova oslobođenica Epiktesis podigla spomen-ploču (koja se danas nalazi kod paroh. crkve u Prčanju).⁷

I sam grad Risan kovao je u ilirsko doba, i neko vrijeme nakon rimske okupacije, svoj novac s grčkim natpisima. To se vidi, između ostaloga, na risanskom novcu kralja Balaja, a takođe i na onom novcu, kojemu je na reversu legenda: Rizon.

»Kiklopske zidine«, nađene u blizini Spile, podsjećaju na način građenja grčkih utvrda.

Na ilirske obale već rano obratiše pozornost Feničani, poznati trgovački narod u Starom vijeku, te mnogi drže, da su među ostalim svojim naseobinama na ilirskim obalama, osnovali i grad Budvu.

Ardijeji koji ranije priznavahu makedonsku vrhovnu vlast, oko polovine III v. prije n. e. osnovaše svoju nezavisnu državu uz Jadransko more. Prvi njihov neovisni kralj Agron imao je svoju rezidenciju u današnjem Skadru. Njihova država bila je pretežno pomorska, te je sva istočna jadranska obala bila u njegovoj vlasti, tako da Strabon (7, 5, 1) kaže da se cijela Ardijejska država nalazi uz jadransku obalu. Koliko su Ardijeji bili snažni na moru, najbolje se vidi iz navoda Polibijeva (2, 3, 1), da je ilirski kralj Agron poslao stotinu lađa sa tri hiljade oružanih vojnika u pomoć gradu Medionu u Akarnaniji, da se odbrani od navale Etolaca. U ovo doba oni bjehu toliko osilili na moru da su ne samo gusarili u blizini svoje obale i plijenili tuđe lađe, već su sa svojim brzim liburnama na svoju ruku često navaljivali na mnoge grčke naseobine na jadranskoj obali, plijenili ih i pustošili i više puta se zalijetali do u samu Grčku.

Liburna

⁷ Na nekim nadgrobnim natpisima u Boki urezane su riječi: sub ascia (pod bradvom, ili tesarskom sje-krom), ili se nalazi samo »acia« (bradva) urezana na ploči bez navedenih riječi. Po mišljenju Bulića to bi bila vjerska oznaka Kelta i Gala, kojima je to bio sveti znak (Bulletino d'archeologia e storia dalmata XV, 166). Ovaj, znak (bradva) urezan je i na jednom natpisu u palači nadbiskupa Zmajevića u Perastu (Gelcich, nav. rad, 27). Riječi »sub ascia« nalaze se i u natpisu urezanom u zid avlije biskupske rezidencije u Kotoru (CIL, III, 1712), a takođe i na jednom natpisu u Risnu (CIL. sup. 8396) Vidi: P. Butorac, Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića, Split 1927., str. 34.

Nakon Agronove smrti god. 230. prije n. e. naslijedi ga njegova žena, vlastohlepna i ratoborna kraljica Teuta, koja vladaše u ime maloljetnog Pinesa, Agronova sina od druge žene. Kako nam kaže Polibije ona odmah nakon stupanja na vlast, posla svog vojskovođu Skerdilaida sa preko hiljadu vojnika u Epir koji osvojiše njihov glavni grad. Ipak se tu ne zadržase, nego sklopiše mir s Epircima i pri povratku u svoju zemlju opljačkase neke usputne gradove i osvojiše ostrvo Krk (Kerkyra) i ako mu je bilo priteklo u pomoć jako ratno brodovlje iz raznih grčkih luka. Upravu Krka povjeriše Iliri svom prijatelju i savezniku Dimitriju Hvaraninu.⁸

Za Teutina vladanja ardijejska je država došla do vrhunca moći i slave, ali se na toj visini održa samo kratko vrijeme, te poče naglo opadati, da u brzo sasvim propaše. Rimljani, videći da su Ardijeji jako osilili pobojaše se da ne ugroze njihove interese i da ne stanu na put širenju rimske vlasti na suprotnoj jadranskoj obali. S toga gledahu da nađu povoda da spriječe ovu ardijejsku ekspanziju koja je bila zahvatila susjedne oblasti. Naročito se Ardijeji okomiše na grčke primorske naseobine i neprestanim uznemiravanjem i pljačkanjem nanosiše im velike štete.

Grčka kolonija na ostrvu Visu (Issa) bila je još za života ardijejskog kralja Agrona zatražila zaštitu od Rimljana, da bi je odbranili od ilirskih napada. Rimljani prihvate ponudu i uzmu ostrvo pod svoju zaštitu. Po smrti Agronovoj, kada je Teuta svojom flotom udarila na Vis u namjeri da ga osvoji i pridruži svojoj državi, stanovnici se ovog ostrva obrate za pomoć svojim zaštitnicima, Rimljanima. Rimljani im poslaše jaku pomoć, te tako oslobodiše ostrva od Ilira. Zatim ujedno sa stanovnicima Visa poslaše poslanike k Teuti koji se požališe radi velikih šteta koje su ilirski gusari nanosili rimskoj trgovini kao i trgovini grčkih kolonista. Na tužbe rimskih poslanika odgovori Teuta, u koliko se tiče državnih brodova, da će im zabraniti da ne napadaju na rimske trgovce i da ne pljačkaju njihovu robu, ali da ilirski vladari nemaju vlasti da zabrane svojim podanicima gusarenje koje je izvor njihovog života i opstanka. Jedan od rimskih poslanika na to je odgovorio na uvredljiv način, da će Rimljani prisiliti Ilire da promijene svoje običaje i zakone. Videći da ne mogu s pregovorima ništa uspjeti, poslanici se ukrcaše na svoje lađe i otploviše. Uvrijeđena Teuta posla za njima svoje hitre lađe nalogom, da uhvate i ubiju onog poslanika, koji je onako uvredljivo prijetio. Teutinim brodovima zaista je uspjelo da dostignu lađe, na kojima su bili poslanici i njihova oružana pratnja, te uhvate i ubiju onog poslanika, koji ih je uvrijedio. Tom prigodom izgleda da su Iliri ubili i jednog poslanika sa ostrva Visa (Polibije 2, 8, 11, 12; Apijan, *Illyr.* 7). Ovo je bio prvi put u istoriji da su se Rimljani ozbiljno sukobili s Ilirima.

Da bi osvetili svoga poslanika i kaznili Teutu, Rimljani zaratiše na Ilire. Rimsko brodovlje, pod zapovjedništvom konzula Fulvija, otplovi put Apolonije, gdje ukrca velik broj pješadije i krenu put sjevera. Uz put osvojiše grad Drač i oplijeniše ilirsko primorje, na što su im mnoga ilirska plemena poslala poslanike da im izjave svoju pokornost. Dok se ovo događalo na jugu Iliri su i dalje uznemiravali stanovnike ostrva Visa tako da im je rimsko brodovlje moralo priteći u pomoć. Pošto rastjeraše ilirske gusare i oslobodiše Vis od njihova uznemiravanja, Rimljani se svojim brodovljem vratiše u Drač. Tek tada Teuta uvidje da se svojom flotom ne može oprijeti pobjedonosnom rimskom brodovlju i da se što bolje zaštititi, sklonila se u Risan, koji je bio, i po prirodi i ljudskom rukom, dobro utvrđen i u čiji zaliv nije lako moglo da prodre rimsko brodovlje. Ovo bi bio prvi istorijski podatak u kojemu se praktično ogleda

⁸ S. Rutar, *Starine bokokotorske, II, Program c. kr. realnog i velikog Gimnazija u Kotoru za šk. god. 1879-1880, Zadar 1880.* str. 22.

strategijska važnost negdašnjeg Risanskog, a danas Bokokotorskog zaliva. Tako Risn postade prijestolnim gradom ilirske države.

U stvari čitav ovaj oružani sukob između Rimljana i Teute imao je mnogo dublje uzroke, nego pružanje pomoći sa strane Rimljana ugroženim grčkim kolonistima s ostrva Visa. Rimljani su, naime, još od ranije težili za isključivim gospodstvom na Sredozemnom moru, pa kako je u to doba bijesnila borba između njih i Kartazana za prevlast na moru, to su Rimljani smatrali potrebnim da pokore ratoborne Ilire, koji bi združeni s Kartazanima, mogli da im prave mnoge smetnje u njihovim ekspanzivnim planovima.

Kada je Teuta, zatvorena u tvrdom Risnu, uvidjela da nema nikakve nade da bi mogla vratiti izgubljene krajeve, poslala svoje poslanike u Rim da zamole mir, uz obećanje da će vratiti sve rimske zarobljenike, kao i one rimske vojnike koji su k njima prebjegli u raznim okršajima. Rimljani pristadoše na ponudu mira uz uslov, da se Teuta ima odreći pretenzija na ostrva Krk, Hvar i Vis i grad Epidamnos, koji su se nalazili već u rimskoj vlasti. Tako okrnutu ardijejsku državu da može slobodno i dalje zadržati Agronov sin Pines u koliko bude htio da živi u miru s Rimljanima, ali da se mora obavezati da neće nikada ploviti dalje od Lješa s više od dva naoružana broda. Južni dio ardijejske države dade Rimljani Dimitriju Hvaraninu, da ga nagrade, što im je bez borbe predao Krk, koji su mu, kako smo to već vidjeli, bili ustupili Iliri. Rimljani ga ujedno postaviše skrbnikom maloljetnom Pinesu, u ime kojega je do tada vladala Teuta. Dimitrije videći da Rimljani imaju veliko povjerenje u njega, nastojaše da to iskoristi i da malo po malo svu vlast u ardijejskoj zemlji uzme u svoje ruke. Stoga se oženi s majkom Pinesovom, a Teutu prisili da se ne miješa u državne poslove. Kada je tako osilio, počeo je misliti kako bi se oslobodio rimske vrhovne vlasti i kako bi ujedinio pod sobom sve ilirske zemlje.

Kada su Kartazani spremali vojni pohod na Rim, Dimitrije, koji je do tada bar formalno priznavao rimsku vrhovnu vlast, istupi javno kao saveznik makedonskog kralja Filipa III u nadi da Rimljani neće moći da na njega zarate, jer je Hanibal već bio zauzeo Sagunt i zaprijetio i samom Rimu. Ali Rimljani, prije nego je došlo do odlučne bitke s Hanibalom, poslaše god. 219. prije n. e. jaku vojsku protiv Dimitrija. Rimsko brodovlje udari na Hvar, osvoji ga i razori, ali prije toga Dimitriju uspije da sa svojim blagom pobjegne k svome savezniku Filipu Makedonskom. Tako propade njegova namjera da ojača ardijejsko kraljevstvo, koje bi okupilo i ujedinilo i ostale Ilire u jednu moćnu i jaku državu, koja bi mogla spriječiti rimska osvajanja na Balkanu.

Mjesto Dimitrija postaviše Rimljani za skrbnika maloljetnom Pinesu ilirskog vojskovođu Skerdilaida, koji se bio odmetnuo od Dimitrija i njima priključio.

God. 216. navalili Filip Makedonski na Skerdilaida, na što se ovaj obrati Rimljanima za pomoć. Od ovoga se doba više ne spominje Pines, jer će biti, po svoj prilici, tada umro ne dočekavši da sam, bez tutora, upravlja svojom državom. Njega je naslijedio Skerdilaid kao kralj ardijejski i pod njim je ardijejska država učestvovala u raznim međusobnim borbama pojedinih državnica u Grčkoj, Arbaniji i Makedoniji istupajući čas kao saveznica, a čas kao neprijateljica tih država. Skerdilaid uze za suvladara svog sina Pleurata, koji, nakon smrti očeve oko god. 210. postade sam ardijejskim vladarom.

Za vladanja Pleuratova, kao i sina mu Gentija, ardijejska je država opet ojačala, a naročito se podigla njezina mornarica. Gentije se je u prvo vrijeme smatrao formalno prijateljem i štićenikom rimskim iako je u politici bio nestalan sve dok se god. 168. priključio Perzeju, nasljedniku Filipovu i tako postao javni neprijatelj Rima. Rimljani hitno poslaše protiv njega vojsku pod zapovjedništvom Lucija Anicija koji u

mjesec dana osvoji ardijejsko kraljevstvo i ostavi rimsku posadu u Risnu i Ulcinju. Tako propade slobodno ilirsko kraljevstvo, a god 167. Anicije uđe triumfalno u Rim vodeći sobom pobjeđenog ardijejskog kralja Gentija, njegovu ženu i djecu, koje je zarobio u današnjem Medunu blizu Titograda, gdje su se bili sklonili, te brata mu Karavantija i više uglednih Ilira.⁹

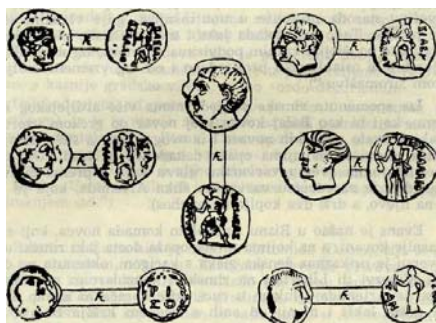
III

T. Livije (XLV, 26) kaže da su Rimljani odmah god. 167. podijelili sve osvojene zemlje u Iliriji na tri prefektore. Prva je bila oko Drača, druga se prostirala uz Skadarsko jezero do Podrimlja i dalje u unutrašnjost. Treća se prefektura prostirala od Ulcinja na sjever i zapremala današnju Boku Kotorsku.

Rimljani ostaviše pokorenim ilirskim zemljama samoupravu tako da su ilirska plemena proglašena slobodnim i ujedno obećane, da će povući natrag i svoju vojsku. Risan bijaše oslobođen danka, jer se bio priključio Rimljanima kao i Vis (ISSA) i Ulcinj (Ulcinium) prije nego je ardijejski kralj bio zarobljen. Ostali su Iliri plaćali samo polovinu poreza od onoga, što su prije plaćali svojim kraljevima. Oni se smatrahu saveznicima Rimljana, danku podvrgnutim, a imahu u Rimu i svoje poslanike, koji zastupahu njihove interese. Osim toga kovahu još uvijek svoje vlastite novce, od kojih se našlo u Risnu više primjeraka.

Poznati ispitivač ilirskih starina J. A. Evans našao je na Carinama na obalama potoka, što se izliva na zapadu Risna u more, mnogo ostataka starog Risna. Tu je, malo dublje od tri metra ispod sadašnje površine, našao na temelje starog grada i ustanovio površinu uskih gradskih ulica. Uz to je našao dosta ulomaka natpisa, raznih glinenih predmeta i velik broj novaca, naročito iz rimskog doba.¹⁰ Isto tako našao je tu i konzervator Richly više arheoloških ostataka starog Risna.¹¹ Tu je god. 1927. naš poznati arheolog akademik dr Mihovil Abramić ustanovio velik broj važnih ostataka neke monumentalne zgrade i pronašao torzo kamenog kipa nekog rimskog imperatora i postolje nekog velikog, po svoj prilici bakrenog kipa, koji je kao dragocjena kovina davno odnesen, a uz to i velik broj bakrenog novca, skoro isključivo rimskog, te mnoštvo ulomaka glinenog posuđa.

Evans je, između ostaloga, tu našao i dva bakrena novca od kojih je jedan kovan odmah nakon sloma ardijejske države, kad je Risan, kao »municipium« dobio autonomiju i kovao vlastiti novac. Novci imaju na aversu glavu nekog božanstva s bradom, a na reversu je lik boginje Artemide. Vrlo je vjerovatno da je u Risnu bila i kovnica novca.

⁹ P. D. Šerović, n. r. str. 2. i 3.

¹⁰ S. Rutar, Starine bokokotorske IV dio, Program... za šk. god. 1880-1881, Zadar 1881. str. 12.

¹¹ H. Richly, Archäologische Funde aus den Bocche di Cattaro, Mitteilungen der k.k. Centralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale, XXIV, Wien 1898.

U Risnu se našlo više bakrenih novaca kralja Balaja, koji je u historiji malo poznat. Na aversu im je glava kralja Balaja, a na reversu lik Artemide koja je okrenuta na desno i u desnoj ruci drži luk, ili faretru. Natpis na grčkom jeziku oko lika Artemide glasi: Basileos Ballaiou. I na Hvaru se našlo Balajevih novaca na kojima se nalazi samo riječ Bailaiou, bez kraljevske titule, pa je taj fakat nekim naučnicima dao povoda da zaključe da je Balaj ubrzo nakon propasti slobodne ardijejske države, vladao u Risnu pod vrhovnom rimskom vlašću i da mu je ilirski narod, naseljen u današnjoj Boki, dao kraljevsku titulu, dok su ga na Hvaru smatrali samo svojim zaštitnikom, ali ne kraljem.¹²

Pošto su Rimljani god. 155. pobijedili i skoro uništili ratoborno ilirsko pleme Dalmate, zaratiše i s Ardijejima koji su se u međuvremenu bili opet podigli i zajedno s Plerejima, stanovnicima lijeve obale Neretve, stali uznemirivati i pljačkati svoje susjede, a osobito grad Naronu, koji je bio glavno rimsko mjesto u ovom kraju. Iako su se Ardijeji hrabro borili, ipak se ne mogahu oprijeti jakoj rimskoj vojsci, te bijahu pobijedeni. Rimljani su dobro poznavali ćud Ardijeja i pošto su znali, da će oni, čim im se ukaže zgodna prilika, opet početi da uznemiravaju i pljačkaju svoje susjede i da nanose štetu rimskoj trgovini, odlučise da to za uvijek spriječe.

Najprije im oduzeše skoro sav njihov posjed na moru, a zatim većinu naroda preseliše u unutrašnjost, gdje vladahu sasvim druge prilike. Tako ovo dotada jako i moćno ilirsko pleme koje je bilo poznato po svojim raznim podvizima na moru, izgubi svaki značaj, jer bijaše oslabljeno i prorijeđeno i od tog vremena življaše u velikom siromaštvu.¹³

Iza spomenute rimske pobjede nema više ardijejskog kralja u Risnu, koji bi kao Balaj kovao svoj novac po grčkom uzoru. Ali se ipak sačuvalo risanskih novaca i iz ovoga doba, a sličie Balajevim novcima, samo se na njima opaža dekadencija u izradi. Ovi novci, naime, imaju na aversu varvarsku glavu koja zaprema čitavu tu stranu, dok je na reversu varvarska slika Artemide, koja je okrenuta na lijevo, a drži dva koplja (dilonchos).

Evans je našao u Risnu i nekoliko komada novca, koji su nešto kasnije kovani, a na kojima se već opaža dosta jaki rimski uticaj. Na aversu je prikazana ženska glava s kacigom, okrenuta na desno, a sličie Minervi ili Libertati na rimskim konzularnim novcima. Na reversu je Artemida s lukom u ruci, gdje korača na desno. Ovi su novci nešto lakši i manji od onih s imenom kralja Balaja, a od natpisa, koji se nije mogao sigurno pročitati, raspoznaju se samo dva slova.

Plinije nam kaže da je Risan bio »oppidum civium Romanorum«, a to znači da je u Risnu bila rimska kolonija. Vojska i državna vlast podržavale su veze s Rimom, te se je na ovaj način, a naročito preko trgovaca iz Italije, koji su u Risnu bili naseljeni, širio u Risnu rimski upliv. God. 33. prije n. e. zavladao je rimski car Oktavijan i južnim Ilirikom, u čijim se granicama nalazilo i područje današnje Boke, te je poslao svoje veterane kao koloniste, između ostalih mjesta i u Risan i njegovu okolinu.¹⁴

Podjarmljeni Iliri često su se bunili protiv Rimljana, jer ne htijahu plaćati velike poreze, niti se dobrovoljno podvrći vojnoj dužnosti. S toga god. 6. n. e. bukne veliki ilirski ustanak, koji Rimljani ugušise tek god. 9. nakon mnogih ljutih i krvavih borbi. Tada zarobiše junačkog ilirskog vođu Batona, po kojemu je ovaj veliki rat u rimskoj historiji poznat kao »bellum Batonianum«. Više se Iliri nijesu bunili, nego su se pokorili Rimljanima i služili u rimskoj vojsci.¹⁵

¹² S. Rutar, nav. rad, II dio, str. 13. i 14.

¹³ Karlo Patsch, nav. rad, str. 148, 149. i 150,

¹⁴ S. Rutar, nav. rad, II dio, str. 14. i 15.

¹⁵ Karlo Patsch, n. r. str. 154. i 155.

Rimski građani u današnjoj Boki pripadahu t. zv. tribus Sergia kao i stanovnici Visa i Zadra i okoline i oni na Kvarneru.¹⁶

Od god. 27. prije n. e. Dalmacija je bila podijeljena u tri sudska okružja i to u: conventus Scardonae, conventus Salonae i conventus Naronae (Norin) kojemu je pripadao i teritorij današnje Boke Kotorske.

U Dalmaciji su bila još i dva »concilia« i to jedan u Skardoni za sjeverno okružje, a drugi u Epidaurumu za dva južna okružja kojemu je pripadala i Boka. U njima se gajio kult carev i boginje Rome, a osim toga vodio se u njemu nadzor nad upravom.

Uprava rimskih gradova bila je povjerena dvojici diumvira, t. zv. diumviri de jure dicundo, koje je u prvo vrijeme biralo građanstvo, a kasnije gradsko vijeće, zvano »ordo decurionum«.

Oslobođenjem od poreza postao je Risan autonoman grad (municipium), te je iz raznih sačuvanih natpisa poznato da su navedene vlasti postojale i u Risnu. Osim spomenutih vlasti bilo je u gradovima i drugih kao npr. »aediles«, koji su vršili nadzor nad sajmištima i građanima, a u njihov djelokrug je spadala uopšte policijska služba. Uz to su bili još i »curatores« koji su upravljali gradskim imanjem itd.¹⁷

IV

Zaštitnica Risna bila je boginja Artemida (Diana), čija se slika nalazi na risanskim novcima. Zaručene djevojke žrtvovala su joj male glinene kipove kakvih se nalazilo i u Risnu. Između dva prošla rata, pored ostalih starinskih predmeta, nađena su i dva metalna, mala Artemidina kipa. Jedan se sada nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Artemida se, pokraj ostalih svojih svojstava, naročito slavila kao »Artemis potamia« t. j. kao zaštitnica rijeka, a u Starom vijeku se je današnji Bokokotorski zaliv, kako smo već istakli, smatrao rijekom, pa je prema tome, ona bila zaštitnica cijelog Zaliva.¹⁸

Drugo božanstvo koje su stanovnici staroga Risna osobito štovali, moralo je biti čisto domaćeg, ilirskog porijekla, jer se takvo božanstvo nije nalazilo ni kod Grka, ni kod Rimljana.

To je bog Medauro (Medaurus), o kojemu se je sačuvala vijest na dva natpisa u gradu Lambaesis u staroj Numidiji. Iz prvog natpisa, koji se našao u ruševinama Eskulapova hrama, vidi se, da je neki poslanik, po imenu Medaurije, rodnom iz Risna, posvetio zavjetnu pjesmu svom domaćem bogu Medauru. Njega je car Marko Aurelije bio poslao kao svog legata u Afriku i kad je bio izabran rimskim konzulom, iz zahvalnosti prema svom domaćem, risanskom bogu, posvetio mu je uz zavjetnu pjesmu još i koplje.

Sudeći po tekstu navedene zavjetne pjesme, ili molitve, stanovnici staroga Risna zamišljahu svog domaćeg boga Medaura kao božanstvo koje, dok poigrava na konju, lijevom rukom vitla po zraku, a desnom udara kopljem i nanosi smrt. Po ovome je prof. Rutar mislio, da je Medauro bio bog jakog vjetera ili oluje, a možda i groma

¹⁶ P. D. Šerović, n. r. str. 6.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ I. Polibije (gl. 11 i 16) kaže da Rizon leži nedaleko od mora (razumije se širokog, otvorenog mora) na rijeci Rhizon, a i Stefan Vizantinac tvrdi da od grada Risna teče rijeka istog imena. — Da su stari narodi smatrali današnji Bokok. zaliv rijekom, nije čudno kada se zna da za velikih kiša s jeseni i u zimu voda svom snagom teče iz unutrašnjosti zaliva kroz Verige i slični tijeku rijeke.

kao negda slovenski Perun.¹⁹ Dr. Patsch (ranije kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a zatim profesor univerziteta u Beču) bio je mišljenja da je Medauro bio jedan od bogova rata, što je vrlo vjerovatno.²⁰

Pjesma daje Risnu naročitu važnost kao jakoj tvrđavi. Od vremena Polibija (II vijek prije n. e.), pa do drugog vijeka n. e. Risan se smatrao jakim utvrđenjem (arx Delmatiae). Po čemu se u ovoj pjesmi risanske zidine nazivaju »moenia acacia« da li po kralju Ajaksu na Egini, ili po čemu drugome, ne može se sigurno kazati. Ali, svakako, izgleda da se tu opaža grčki upliv, te bi i ovo bio dokaz da je i u rimsko doba još jak uticaj grčke kulture u našim krajevima.

Drugi natpis, u istom gradu, na kojemu se spominje Medauro, glasi: »Medauro augusto sacrum«, t. j. posvećeno prejasnom Medauru.

Dok je, izgleda, Medauro bio isključivo domaće risansko božanstvo, Artemida se je uopšte štovala kod primorskih naroda, pa tako i u Risnu i u cijeloj današnjoj Boiki. Neki su čak mislili da su to božanstvo Grci primili od Ilira. Artemida je na prvom mjestu boginja mjeseca, jer su stari narodi mnogo poštovali mjesec, više nego sunce, te je ona osobito pomorcima, vođa u tamnim noćima i ima veliki upliv na čovječje zdravlje kao i na plimu i osjeku mora. Mjesec je dakle noćni vođa mornara i poradi toga Artemida, kao personifikacija mjeseca, drži i zublju u rukama. Prirodno je, prema tome, što su stanovnici Risna i cijele današnje Boke izabrali kao svoju zaštitnicu baš Artemidu, jer su već oni onda bili, kao i kasniji svi stanovnici Boke do danas, vršni pomorci.

Dok nije poznato da se u Risnu našao kip nekog božanstva, koji bi odgovarao opisu boga Medaura iz spomenute votivne pjesme, našlo se drugih kipova raznih bogova, od kojih je jedan, s cornu copiae u ruci, koji se našao god. 1927, pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu.

Međutim, u Risnu se u nekim ruševinama našla jedna bikovlja noga od mjedi i jedna od kamena, a takođe i u susjednim Krivošijama. Poznato je da se perzijski bog sunca, Mithras, predstavljao kako ubija bika, te izgleda da su i spomenute bili djelovi takvih kipova, čiji je kult prodro s istoka i u doba carstva bio raširen u cijeloj rimskoj državi.²¹

Polibije (II, 11) kaže o Risnu da nije velik grad, ali da je jako utvrđen, a Livije naziva Risan »opportuna urbs« (zgodan grad). Naravno da se Risan nije mogao prisposodobiti velikim gradovima u Italiji, ali po različnim arheološkim nalazima Evansa,²² Cons-a,²³ Richly-a,²⁴ Abramića, Vuksana²⁵ itd. može se zaključiti da je ipak bio dosta veliko i značajno mjesto.

Da bismo mogli prosuditi i bar približno predočiti kakav je izgledao stari Risan, spomenućemo natpis, koji Mommsen donosi pod br. 6358, nađen god. 1867. na mjestu nazvanom Carine, koji je i do danas sačuvan, a u kojem se kaže, kako je neki veoma ugledni rimski građanin, po imenu Statius Celsus, posvetio svečanom gozdom neku veliku zgradu god. 116. n. e.

Važnost Risna još se bolje vidi iz drugog natpisa, koji Mommsen donosi pod br. 1717, a koji je davno bio nađen u Risnu. Bio je na lijepoj ploči, koju je god. 1660.

¹⁹ S. Rutar, n. r. IV str. 16.

²⁰ Dr. K. Patch, Prilog mitologiji; Ilirije, Glasnik Zem. muzeja u B. i H., Sarajevo 1902.

²¹ S. Rutar, n. r. IV, str. 16 i 17.

²² John Evans, Antiquarian researches in Illyricum, Archaeologia, Westminster, 1883.

²³ Cons, La province romaine de Dalmatie, 1881.

²⁴ H. Richly, n. d. pod 11.

²⁵ Dušan D. Vuksan, Nekoliko nedjelja u Risnu — Arheološke iskopine, Zapisi, knj. VIII, sv. 1. Cetinje 1931. str. 1-6; Isti, Risanski mozaik (sa 2 priložene table), Ilustrovani zvanični Almanah-šematizam Zetske banovine, god. I, Sarajevo 1931. str. 201-205.

Andrija Zmajević, onda opat peraški, a kasnije nadbiskup, primas Serbiae, dao prenijeti u Perast i uzidati u zid nove nedovršene paroh. crkve sv. Nikole, gdje se i danas nalazi. Iz ovog natpisa proističe da je dekurion Manlije Rufo svojom oporukom naredio da se u Risnu sagradi neka velika zgrada i da se otvori svečanom gozdom i u tu svrhu zavještao veliku svotu od preko 264.000 sestercija.²⁶ Možda je ovoj zgradi pripadao fragment timpanona (pročelja) otkopan god. 1930. na Carinama u Risnu, na kojemu je sačuvan dio natpisa koja glasi:

I. FILIO (S. OPER

Ovaj kamen je danas uzidan u ogradu risanske bolnice.

Na Carinama je, po tradiciji, bio dvor kraljice Teute, ali to je samo priča nastala u kasnijim vremenima. Teuta je, kako smo to vidjeli, pobjegla u velikom strahu u Risan da je ne zarobe Rimljani, pa je najvjerovatnije da se sklonila u risanskoj kuli, ili citadeli. To je kako primjećuje Patsch, bio važan događaj, jer se od tog doba prijestolnica ardijejske države nalazi u Risnu.²⁷

Risanske su se starine raznosile na razne strane. Tako je dalmatinski namjesnik grof Lilienberg god. 1830. odnio iz Risna jedan veliki ženski kameni kip, koji je dobio na poklon i za koji se u narodu vjerovalo da tobože prikazuje Teutu.²⁸ A i sami su Rišnjani i inače više puta darivali dragocjene starinske predmete uglednijim osobama. Poznato je i danas u Risnu da je risanska delegacija, koja je čestitala knjazu Nikoli rođenje prijestolonasljednika, između ostalih poklona predala crnogorskom knezu jedan dragocjeni starinski prsten s velikom gemom, koji se našao u Risnu.

Iznad Carina nalazi se jedno brdašće koje je bilo od velike važnosti u starom Risnu. To je Gradina koja je bila opkoljena jakim dvostrukim zidom. Kroz vjekove je ovo utvrđenje predstavljalo jaku odbranu Risna. Možda je ovdje bila ona jaka risanska tvrđava – akropola (arx) čiji je zaštitnik bio bog Medauro. I ovdje se našlo više arheoloških predmeta iz starog vijeka.

Da je stari Risan bio zaista i zgodan grad s velikim zgradama, dokaz je i veličanstvena rimska palača iz II vijeka n. e. sa patosima od mozaika koju su bili otkrili Francuzi prvih godina prošlog vijeka, kada su u Boki vladali, pa su je opet zemljom pokrili i tako se stvar zaboravila. Ali kako se u blizini nalazilo komadića mozaika, slutilo se da je tu nekada bila neka važna zgrada, te je god. 1930. prof. Vuksanu, direktoru Muzeja na Cetinju, uspjelo da nakon više pokušaja ponovo otkrije spomenutu palaču. Otkrio je atrium i pet soba, od kojih su četiri patosane raznobojnim i raznovrsnim mozaikom. Jedna od ovih soba ima za osnov bijeli sitni mozaik, a po njemu su izrađeni kvadrati i polukrugovi u takvim linijama, koje predstavljaju cvjetnu stabljiku. U sredini patosa je krug i u njemu slika boga Hipnosa (Morfeja) koji naslonjen na divanu spava. Slika je vrlo lijepa, a izrađena je iz veoma sitnog mozaika u raznim bojama. Kasnije je bilo otkriveno još nekoliko soba.²⁹

Pošto je Risan bio dosta znatan pomorski grad i poznat kao važno trgovačko i prometno mjesto, to su ga Rimljani spojili sa zaleđem putem koji vođaše sve do Dunava. Na tragove ovoga puta se nailazilo izviše Unirina kod Crkvice a i s one strane Lupoglave u Ledenicama put Cuca.³⁰

²⁶ P. D. Šerović, n. r. str. 8.

²⁷ K. Patsch, Zbirke grčkih i rimskih starina, str. 146.

²⁸ Srpsko dalm. magazin 1843. str. 30.

²⁹ D. D. Vuksan, Risanski mozaik... str. 201-205.

³⁰ Bullettino d'archeologia e storia dalmata, Split 1880. str. 140.

Velika cesta koja je išla uz more i spajala Akvileju s Dračem, vodila je preko Epidauruma kroz Konavle do Sutorine. Da li je ovaj put išao preko današnjeg Herceg-Novoga, pa sve uz more do Risna, ili se je postepeno uspinjao na današnje Kamenno, a odatle se još više uzdizao do sela Bunovića, pa se onda spuštao u današnji Morinj, a odatle morskom obalom u Risan, nije do sada arheološki ustanovljeno iako je vjerovatno da su Rimljani kao praktični ljudi izabrali ovaj drugi put kao kraći. Uz glavne putove sagradiše Rimljani i stanice za konačišta i za izmjenu konja i mazgi pa iz Tab. Peutingeriana vidimo da je u Risnu bila jedna takva stanica (statio).³¹

* * *

Zadnjih godina trećeg vijeka n. e. izvedene su u rimskom carstvu velike administrativne promjene. Tada je car Dioklecijan odvojio od provincije Dalmacije južni dio i tako su od jedne pokrajine sada nastale dvije: »Dalmatia Salonitana« koja se prostirala na primorju od rijeke Raše u Istri do Epidauruma (Cavtata) i »Praevalis«, ili »Dalmatia Praevalitana« od Epidauruma do Lješša, na čijoj se teritoriji nalazila današnja Boka. Središte ove provincije bilo je u Skadru. zato se ona još nazivala i »Scodrensis«.

Nakon smrti cara Teodosija Velikog god. 395. bilo je podijeljeno rimsko carstvo na dva dijela, sa kojih su, kasnije, postale dvije samostalne države. Tada je teritorij današnje Boke pripao istočnom rimskom carstvu.

³¹ S. Rutar, n. r. IV, str. 22. i 23